

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ПРЕЗИДЕНТИНЕ КАРАШТУУ
МАМЛЕКЕТТИК БАШКАРУУ АКАДЕМИЯСЫ ЖАНА**

**Б. ЕЛЬЦИН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ-ОРУС СЛАВЯН
УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 23.17.559 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ

Кол жазма укугунда
УДК316.3:316.346.32-053.6(043.3)

ЖОЛДОШЕВА АСЕЛЬ ШАРИПЖАНОВНА

**РЫНОКТУК ЭКОНОМИКАЛЫК ШАРТЫНДА КЫРГЫЗСТАН
ЖАШТАРЫНЫН СОЦИАЛДАШУУСУ**

**22.00.04 - социалдык түзүлүш, социалдык институттар жана
процесстер**

Социология илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т Ы

Бишкек-2018

Диссертациялык иш Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу социология жана социалдык иш кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: социология илимдеринин доктору, профессор
Бектурганов Кубанбек Бектурганович

Расмий оппоненттер: социология илимдеринин доктору, профессор
Нурова Саида Сулаймановна

социология илимдеринин кандидаты, доцентин м.а.
Кожоголова Диляра Тенизбековна

Жетектөөчү мекеме: К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин, социология кафедрасы,
Бишкек ш., Ч.Айтматов пр., 27

Диссертация 2018-жылдын «20» апрелинде саат 14.00 Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу мамлекеттик башкаруу Академиясы жана Б. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетиндеги саясий жана социология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденүүгө жазылган диссертацияларды коргоо боюнча адистешкен Д.23.17.559 Диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720040, Бишкек ш., Панфилов көчөсү 237, 1-корпус, 3-кабат, ауд.304/1.

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын президентинин алдындагы башкаруу академиясынын илимий китепканасынан таанышууга болот. Дареги: 720040, Бишкек ш., Панфилов көчөсү 237, 1-корпус, 1-кабат.

Автореферат 2018-жылдын «19» мартта жөнөтүлдү.

**Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
саясий илимдеринин кандидаты**

Ч.Ш. Абдыраманова

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Коомдогу социалдык трансформациялануу процесси, доордун жаңы агымдары менен өз ара биргелешип өнүгүүсү азыркы заманбап адамдын стратегиясы жана тактикасы болуп эсептелинет. Кыргызстанда эгемендүүлүктүн орношу менен экономиканы инновациялык өнүктүрүүдө коомду модернизациялоо муктаждыгы келип чыкты, анда социалдык функциялары жана жаңы муундун адеп-ахлактык бейнеси жөнүндөгү маселелер жаңыча угулуп баштады. Мындай заманбап коомдун өнүгүү өзгөчөлүктөрү социалдашуу институттар менен механизмдеринин мазмуну жана максаттарынын өзгөрүүсүн чагылдырып турат.

Рынок экономика шартында жаңы муундун социалдашуу өзгөчөлүктөрүн жана көйгөйлөрүн анализдөө заманбап доордун актуалдуу темаларынын бири. Изилдөөчүлөр «жаштар» категориясына социологиялык аныктама берүүдөтөмөнкүлөрдү бөлүп көрсөтүшөт: курактык чектер жана социалдык-психологиялык өзгөчөлүктөр; социалдык статусу, социомаданий өзүн алып жүрүүнүн ролдук функцияларынын өзгөчөлүктөрү; социалдаштыруу процесси жаштардын социалдык адаптациялануу жана жекеленүү биримдиги катары белгилешкен.

Жогоруда айтылган көрсөткүчтөр маанилүү кыймылдаткыч күч катары эсептелинет, себеби дал ушул көрсөткүч, б.а. социалдаштыруу, инсандын толук кандуу калыптануусун жана жеке өзгөчөлүгүн аныктайт. Белгилей кетсек, социалдык-экономикалык процесстер азыркы жаштардын социалдаштыруу чөйрөсүн бир кыйла кеңейтип, жогорку деңгээлде толуктоо менен бирге өзгөрүүсүнө шарт түзөт. Демек, алгач социологиялык билим багытында теоретикалык-практикалык иштеп чыгууларга муктаждык бар. Бирок, коом өнүгүүнүн бир деңгээлинде турбайт, ал диалектикага ылайык өзгөрүүлөргө дуушар, өз учурунда баалуулук багыттарын жана калктын жүрүм-турум моделдерине ошону менен бирге биринчи учурда жаштарга таасирин тийгизет. Демек, коомдо болуп жаткан заманбап социалдык-экономикалык жаңылануу жаштардын баалуулук багытын өзгөртөт. Социумдун атуулдук өнүгүү процесси жаштарды заманбап коомдун социалдык-демографиялык топ катары алардын жашоо максаттарынын түптөлүшүнө, калыптанышына жана өнүгүүсүнө алып келет.

Ошондуктан бүгүнкү күндөгү заманбап Кыргызстан коомунун трансформациялануу шарттарында, коомдо жаштардын баалуулук багыт алууларында болуп жаткан өзгөрүүлөрдү социологиялык илимдин теориясынын жана практикасынын илимий ой элегинен өткөрүү, аларды

толук карап чыгуунун объективдүү зарылдыгы бышып жетилип отурат. Бул айтылгандардын социалдашуу процессине тийгизген таасирин диссертациянын темасынын тандалып алынышын шарттады.

Диссертациянын темасы менен ири илимий программалар жана илимий-изилдөө иштери менен байланышы.

Диссертациялык изилдөөнүн темасы Кыргызстан «Жаштык» Улуттук Программасы 2002-2010-жылдарга жана «Кыргызстан жаштары» 2007-2008-жылдарга жаштарды өнүктүрүү программалары менен байланыштуу. Диссертациялык иште автор тарабынан жаштар саясатындагы укуктук-нормативдик актыларга, эл аралык расмий жана эксперттик статистикалык маалыматтарга анализдөө жүргүзүлгөн. Талдоо Кыргызстандагы саясий, социалдык-экономикалык, руханий-адеп ахлактык өзгөрүүлөрдү эске алат.

Изилдөөнүн максаты: өлкөдөгү демографиялык кырдаалды эске алуу менен рыноктук мамилелердин калыптануу шартындагы азыркы коомдогу социалдык-демографиялык топ катары Кыргызстан жаштарынын социалдашуу өзгөчөлүктөрүн талдоо.

Изилдөөнүн милдеттери:

- Жаштардын социалдаштыруусуна теоретикалык талдоо жүргүзүү жана социологиялык илимдеги мамилелерди жалпылоо;
- Өзүн-өзү идентификациялоо контекстинде жаштарды социалдаштыруунун объектиси жана субъектиси катары кароо;
- Эмпирикалык изилдөөнүн негизинде Кыргызстандын азыркы жаштарынын баалуулук багыттарын иликтөө;
- Рыноктук экономика шартында жаштардын социалдаштыруудагы салттык жана жаңы каналдарынын өзгөчөлүктөрүнө теоретикалык ой жүгүртүү;
- Кыргызстан жаштарынын социалдашуусунун негизги көрсөткүчтөрүн жана факторлорун ачып көрсөтүү;
- Азыркы учурдагы жаштардын социалдашуу маселелерине КРнын саясий жана социалдык-экономикалык таасирин карап чыгуу;
- Жаштардын социалдаштыруу факторлорунун ишке ашуусу жөнүндөгү автордун жеке эмпирикалык изилдөөсүнүн жыйынтыктарын анализдөө;

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

1. Экономиканын рыноктук трансформациялануу шарттарында азыркы учурдагы жаштарды социалдаштыруунун негизги теоретикалык-методологиялык концепциялары талданды.
2. Трансформациялануу мезгилиндеги азыркы жаштардын өзгөчөлүктөрү жана коомдогу орду көрсөтүлдү.
3. Социологиялык изилдөөлөрдүн маалыматтарын пайдалануу менен жаштардын мамлекеттик социалдык-саясий абалы ачып берилген.

4. Кыргызстан жаштар саясатынын жана жаштардын абалы заманбап коомдун түзүмүндө каралып, анын бөтөнчөлүгү аныкталды.

5. Социалдашуу процессине салттардын жана инновациялардын таасирин эсепке алуу менен Кыргызстандын жаштарын социалдаштыруу маселесинин мазмуну жана маңызы ой элегинен өткөрүлдү.

6. Жаштардын социалдашуусунун жүрүшүнө, ошондой эле анын мүнөзүнө жана өзгөчөлүгүнө тассир кылуучу факторлор талданган.

7. Азыркы Кыргызстан жаштардын баалуулук багыт алуулары, ошондой эле жаштарды социалдаштыруунун салттык жана жаңы каналдары, механизмдери изилденген.

Практикалык маанилүүлүгү: алынган жыйынтыктар жана практикалык сунуштар жаштар менен иш алып баруучу мамлекеттик жана регионалдык органдардын иштеринде, улуттук жаштар программаларын түптөөдө пайдаланса болот. КРнын стратегиялык жаштар саясатын иштеп чыгуу бардык шарттар эске алынып жүзөгө ашыруу мүмкүн. Изилдөөнүн натыйжалары жаштар менен иштөө боюнча заманбап системаларды реформалоо процессинде социалдык инновацияларды долбоорлоо учурунда пайдалуу болушу ыктымал.

Диссертациянын мазмуну ЖОЖгы атайын курстар үчүн сунушталып: «Инсан социологиясы», «Заманбап жаштар социологиясы», «Билим социологиясы» социология, социалдык ишкер жана окутуу адистерин даярдоодо колдонулушу мүмкүн.

Алынган жыйынтыктардын экономикалык мааниси. Изилдөөнүн жыйынтыктары Кыргызстандагы жаштар саясатын иштеп чыгууда, алар үчүн заманбап инновациялык тартипте шарт түзүп методологиялык негиз катары колдонууга мүмкүнчүлүк берет. Диссертациянын практикалык сунуштары жаштар менен иш алып барган мамлекеттик, өкмөттүк эмес жана коомдук уюмдардын ишмердүүлүгүндө колдонууга болот.

Коргоого алып чыга турган диссертациянын негизги жоболору:

1. Экономиканын рыноктук трансформациялануу шарттарында коомдо, анын социалдык-экономикалык түзүмүндө өзгөрүүлөр болду, бул жаштардын социалдык абалына, өнүгүү стратегиясына таасирин тийгизди. Жаштардын рыноктук экономикалык шарттардагы ролу жана орду курактык, психофизиологиялык, социалдык өзгөчөлүктөр (жаштардын кызыкчылыктарында, баалуулуктарында, багыт алууларында, иш-аракеттеринде, өзүн аныктап билүүдө, иденттешүүсүндө көрүнүүчү), алардын трансляциялык, инновациялык, кайра өндүрүүчүлүк функцияларын ишке ашыруунун мүнөзү, коомдук мамилелердин системасы (коомдун жашоо ишмердүүлүгүнүн саясий, социалдык-экономикалык, маданий шарттары) менен аныкталат.

2. Институттук, түзүлүш-функционалдык, аймактык, иденттик, психоаналитикалык, тарыхый-маданий таануучулук мамилелердин синтези Кыргызстандын жаштарынын көйгөйлөрүн үйрөнүүнүн базасы болуп эсептелинет, жаштардын социалдашуусун коомдун жашоосунун феномени катары ой элегинен өткөрүүгө жана социалдашуу процессинин социалдык-экономикалык, саясий факторлорун аныктоого мүмкүндүк берген, ошондой эле азыркы учурдун жаштарынын социалдаштыруу маселелерин талдоо үчүн дагы негиз болуп кызмат кылат.

3. Рыноктук экономиканын шарттарында учурдагы жаштардын социалдаштыруу процессинде өзүн алып жүрүүнүн, мамилелердин, нормалардын, баалуулуктардын жана стереотиптердин жаңы моделдерин өздөштүрүү, ошондой эле азыркы жаштардын базалык жана инструменталдык баалуулук багыттары ачылган.

4. Жаштардын адаптациясы жана социалдык өзүн-өзү туюшу социалдаштыруунун үй-бүлө, билим берүүнүн системасы, маалыматтык технологиялар, заманбап массалык маалымат каражаттары, эмгек рыногу, ишкердик институту сыяктуу салттуу жана жаңы нуктарынын, ошондой эле руханий маданият тармагындагы жок болуп бараткан диний, тилдик жана дагы башка салттарды сактоого багытталып, түп тамырынан бери өзгөргөн конфессионалдык жана этнолултук уюмдардын ишмердүүлүгүнүн айкалышуусунан көз каранды.

5. Азыркы учурдун жаштарынын социалдык бейнеси салттуу жана модернисттик баалуулуктардын (өзүн өзү ишке ашыруу, индивидуалдуулук ж.б.), б.а., маданий салттарга жана жаңыланууларга негизделген базалык жана инструменталдык баалуулуктар сыяктуу системалардын тыгыз биргелешип иш алып барууларынан көрүндү. Социалдык-саясий да, экономикалык да реформалардын радикалдуу курсун ийгиликтүү жүргүзүү үчүн коомдун жана ар бир жаш адамдын аң сезиминде салттардын жана жаңылануулардын зарыл жана жетиштүү тең салмактуу өз ара катыштын туруктуу сактоо негиз болуп эсептелинет. Кыргызстандын жаштарын социалдашуусунда олуттуу орунду маанилүүлүк даражасы, алардын билим деңгээли, үй-бүлөлүк абалы, жаш курагы менен аныктаган руханий-адептик баалуулуктар ээлеп турушат.

Издөнүүчүнүн жеке салымы өздүк илимий изилдөө жүргүзүлүп социологиялык ыкмаларды колдонуу менен маалыматтар талдоого алынган, жооптору статистикалык маалыматтарды эсептөөчү SPSS-16 компьютердик программасы аркылуу иштелип чыккан. Жалпысынан 1277 респондент сурамжылоого алынып жыйынтыктары жалпыланып диссертациялык иште колдонулган. Алынган жыйынтыктардын негизинде мамлекеттик структуралар жана уюмдар үчүн сунуштар иштелип чыккан.

Алынган жыйынтыктардын апробациясы. Диссертациялык иштин негизги мазмуну Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин «Социология жана социалдык иш» кафедрасында талкуудан өткөн, ошондой эле эл аралык илимий практикалык конференцияда (Москва, 2015), Ч. Айтматовдун 80-жылдыгына арналган Республикалык жаш окумуштуулардын конференциясында баяндамалар жасалды, (Бишкек, 2009); «В мире образования» (Алматы, 2013), «Кайнар» (Алматы, 2013); «Научная дискуссия: вопросы социологии» РИНЦ (Москва, 2015) жана «Ж.Баласагын атындагы КУУнун жарчысынын» мезгилдүү басылмаларында жарык көргөн.

Изилдөөнүн натыйжаларынын жарыяланышы жана колдонулушу. Диссертациялык изилдөөнүн негизги мазмуну КРдин ЖАКтын тизмесиндеги басылмаларда 15 макала жарык көргөн. Алардын ичинен 4 макала чет элдик басылмаларда жарык көргөн.

Диссертациялык иштин көлөмү жана түзүлүшү. Диссертация киришүүдөн, сегиз бөлүктү камтыган үч баптан, корутундудан жана колдонулган адабияттардын тизмесинен турат. Жалпы диссертация 178 барактан турат жана иштин аягында тиркемелер сунушталат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугуна түшүндүрмө берилет, максаты, милдеттери, илимий жаңычылдыгы, практикалык жана экономикалык маанилүүлүгү, коргоого алып чыгылуучу жоболор көрсөтүлгөн жана изилдөөнүн натыйжаларын тастыктоонун жана колдонууга киргизүүнүн жолдору тууралуу айтылат.

Биринчи бап "Рыноктук экономиканын шарттарында жаштарды социалдаштырууну изилдөөнүн теоретикалык-методологиялык негиздери", үч бөлүмдү камтыйт. Анда рыноктук экономиканын шарттарында жаштарды социалдаштырууну изилдөөнүн теоретикалык негиздери аныкталган, заманбап коомдо жаштар социалдаштыруунун объектиси жана субъектиси катары жана жаштардын өзүн-өзү иденттештирүү проблемалары каралган. Кыргызстандык жаштардын баалуулук багыт алуулары жана алардын заманбап социалдык байланыштарга жана мамилелерге таасири көрсөтүлгөн.

Биринчи баптын биринчи бөлүгү – **"Жаштардын социалдаштыруу проблемаларынын теоретикалык негиздери"**, анда рынок экономикасынын шартында көптөгөн окумуштуулардын илимий салымдарын жана талкууларын эске алуу менен жаштардын социалдаштыруу процесси каралган.

Өткөөл мезгилдеги абал көрсөтүп тургандай азыркы учурдагы жаштардын социалдаштыруу проблемаларына тиешелүү анализдөөнүн

айрым ыкмалары канааттандыруу эмес. Коомдогу экономикалык реалдуу шарттарын эске албастан жаштарды социалдаштыруу боюнча методикалык сунуштарды иштеп чыгууда дагы эле эски ыкмаларга басым жасалууда, анда институттар тарабынан жаштарга максаттуу багыт берүү ыкмалары абстракттуу экендиги ачыка чыкты. Коомдук-экономикалык чөйрөгө реалдуу шарттардын таасирин өзгөчө эске алуу керек, себеби ал бүгүнкү күндө түп тамыры менен өзгөрдү, жаңы түзүмдөргө ээ болуп бөлөк мазмунга толукталды. Муну биз жөн гана белгилеп кетпестен адекваттуу баа берүү менен терең анализдөө керек.

Бул учурда айрым бир классик социологдордун ой толгоолорун эске алуу керек. Мисалы, Э.Дюркгейм, жаштардын өнүгүүсүндөгү коомдук структуралардагы ролун жана түшүнүгүн карап чыгып коомчулук үчүн тарбия эң керектүү кыймылдаткыч экенин белгилеп кеткен, ал «балдардын бакубат жашоосуна өбөлгө болот» [49, с.286]. Дюркгеймдин пикири боюнча, ушул сапаттарга ылайык адамдар керт башын ойлогон өзүмчүл болуп жаралып ага жаңы социалдык сапаттын кошулуусун шарттайт, анда адам адеп ахлактуу жана социалдык жашоого бет алуу жөндөмүнө ээ болушат.

Ири социологдордун ичинен Э. Дюркгейм алгачкылардан болуп инсандын өнүгүү процессине коомдун таасиринин маанилүүлүгүн камтып, алгачкылардан болуп «тарбия» жана «социалдаштыруу» түшүнүктөрүнө бир түзүмдүк байланыш берип ой толгоолорунда белгилеп кеткен [49, с.300].

Методологиялык биримдикти өркүндөтүү П. Бергер жана Т. Лукмандын [112, с.125] идеяларында көрсөтүлүп социалдык реалдуулук жөнгө салынган, анда социалдаштыруу социалдык түзүм катары каралган. Социалдаштыруу процессинде түрдүү мааниге ээ болгон индивиддин омур баянындагы жашоо баскычтары көрсөтүлөт.

Демек, өсүп келе жаткан муун тарыхый коомдун мүчөсү, инсаны катары социалдык сапаттардын өнүгүшүнө жараша калыптанат, ошону менен бирге конкреттүү келечектеги боло турган өзгөрүүлөрдү эске алуу менен жаштардын туура социалдаштыруусун алдын алуу керек.

Социалдаштыруунун жок дегенде үч системасы бар - жаштардын чоңдор дүйнөсүнө «тамырлануусу». Биринчиси - багытталган социалдаштыруу. Аны социалдык система түзөт. Экинчиси - социалдаштыруунун «чаржайыт» системасы. Буга «айлана чөйрөгө тиешелүү» бардык (жаш балдар, жаш өспүрүм топтору) жана массалык маалымат каражаттары, китептер, маданият ж.б. кирет. Үчүнчү система - инсандын өзүн өзү тарбиялоосу, анын жеке жана туура чечимдерди кабыл алуу жөндөмдүүлүгү.

Биринчи баптын экинчи бөлүмү – **"Жаштардын азыркы коомдун социалдаштыруу объектиси жана субъектиси катары өзүн өзү иденттештирүү маселелери"** деп аталып, жаштар өзгөчө кызыкчылыгы, муктаждыгы жана проблемалары бар атайын социалдык категория катары каралып алардын кызыкчылыгынан тигил же бул өлкөнүн келечегитүзүлөт.

Жаштар коомдун социалдык түзүлүшүндө, муундан муунга алмашуусунда орчундуу орунду ээлейт жана социумдун негизги булагы катары анын социалдык потенциалын бекемдейт. Түрдүү факторлорду изилдөө максатында өзүн өзү таанып билүү процессинде, алардын айлана чөйрөсүндөгү маданий кызыкчылыктарын билүү жана анын себептерин аныктоо максатында жаштар арасында маектешүүнү жүргүздүк. Маектешүү көрсөтүп тургандай, жаштар маселелердин дээрлик көпчүлүгүн өзү курактуулар менен баарлашууда негизги муктаждыктарын канааттандырышат, ал 21% респонденттерүчүн (биринчи орунда турат). Мындай мамилелер алардын досторуна болгон ишенимин көрсөтөт, анткени (44,9%)үчүн апасынан кийинки экинчи жакын адамы. Алынган жооптордо коомдогу өткөөл мезгилдеги социалдашуу мамилесинин эки түрү чагылдырылган.

Социалдаштыруунун алгачкы институттарынын негизин үй-бүлө түзөт, андан кийин - билим берүү мекемелери, массалык маалымат каражаттары ж.б. акыркы орунда турбастан практикалык жактан мааниге ээ болуп (субъективдүү багытта) негизги факторлорунун бири болуп саналат. Жаштар арасындагы өзүн-өзү таануу процессиндеги түрдүү факторлордун таасирин талдоодо социалдаштыруунун (биринчи жана экинчи) түрүнүн келип чыгуусун мүнөздөйт. Башкача айтканда, негизги мамилелердин жана структуралык социалдаштыруу мамилелердин жаштарга тийгизген таасирин баалоо.

Кыргызстан мамлекет катары улуттук эгемендүүлүгүн түптөлүү жолунда тургандыктан жаштардын саясатынын таасирдүүлүгү өзгөчө маанилүү. Мамлекет жарандарга ылайыктуу шарттарды камсыздап жаштардын социумдагы ролун бекемдөөсү Кыргызстандын мамлекет катары өнүгүүсүнө чоң өбөлгө түзөт. Натыйжалуу жаштар саясатын иштеп чыгууда жана аны ишке ашырууда калыптанып калган формалдуулук тоскоолдуктарынезгөртүү менен олуттуу аракеттерине өбөлгө түзүү. Мамлекеттин ички саясатында жаштар темасы көптөгөн жылдар бою көмүскөдө калышы көйгөй жарата турган жыйынтыктарга алып келиши ыктымал.

Биринчи бап үчүнчү бөлүм менен жыйынтыкталат – **"Кыргызстан жаштарынын багыт баалуулугу жана анын заманбап социалдык байланыштарга жана мамилелерге тийгизген таасири"** деп аталып

реформацияланган коомдогу жаштардын багыт баалуулук проблемалары каралган. Коомдогу социалдык-экономикалык жана руханий маданий жаңылануу өткөөл мезгилге туура келип саясий жана экономикалык баалуулуктарды түп тамырынан карап чыгууга түрткү берет. Мындай абалда мамлекеттин элитасынын калыптануусу үчүн жаштардын табигый чөйрөсүнө бөтөнчө көңүл буруу керек.

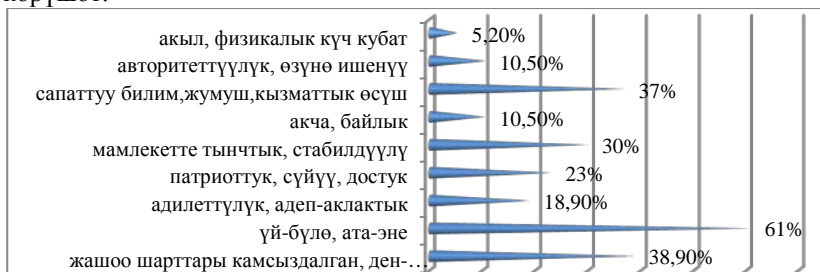
Рыноктук экономикасынын шарттарында жамаатка багытталган баалуулук багыт алуулар жекече багыт алууларга ордун бошотуп төмөнкүлөр менен байланыштуу:

1. Жаштардын жамааттык туюмдарга багыт алуусу жоготулат, бул заманбап коомдун демократиялаштырылуусу менен байланышкан.

2. Сарамжалдык-баалуулук багыт алуулар субъект тарабынан баалуулук объекттеринин маани-мазмундарын чектөөгө негизденген.

3. Материалдык-экономикалык баалуулук багыттары эң негизгиси болуп турат.

Жетектөөчү баалуулуктардын ичинен азыркы учурдун жаштары өздөрү үчүн социалдык жигердүүлүк, эмгекчилдик, ишти алып кетүү, экономикалык көз карандысыздык сыяктуу баалуулуктарды ылайык көрүшөт.

Экономикадагы баалуулук багыттарынын эки ажырымы байкалып жаштардын жашоого болгон ой-максаттарында карама-каршылыктар айкын көрүнүп турат. Көпчүлүк жаш муундар үчүн эки багыт мүнөздүү: бир жагынан - бакубат жашоого, ийгиликке жетишүү алгач жеке күч аракетинен жана өздөрүнүн ишкердүүлүгүнөн, экинчи жагынан керектүү адамдардын таасирине ээ болуу керек экендиги баса көрсөтүлөт. Ишкердүүлүккө шыктуулук сапаты бюрократиялык базар экономикасына дал келип, материалдык, статустук жана кесиптик ийгиликтерге жетишүүнүн каражаттарын жана жолдорун алууну аныктайт.

Экинчи бап **"Рыноктук экономиканын шартында жаштарды социалдаштыруу механизмдери жана факторлору"** деп аталып өзүнөчү бөлүктү камтыйт. Анда Кыргызстандын заманбап социалдык-экономикалык саясаты жана азыркы шарттарда жаштарды

социалдаштыруунун проблемасы ачылып берилген, рыноктук экономиканын шарттарында жаштарды социалдаштыруунун салттуу жана жаңы нуктарынын өзгөчөлүктөрү, Кыргызстан жаштарынын социалдаштыруудагы негизги факторлору жана көрсөткүчтөрү каралды.

Биринчи **"Кыргызстандын заманбап социалдык-экономикалык саясаты жана азыркы жаштардын социалдаштыруу көйгөйлөрү"** деп аталган бөлүктө коомчулуктагы социалдык-экономикалык маселелер жаштардын инсан катары калыптануу процессине таасирин тийгизген кризистик абал каралган.

Азыркы жаштардын социалдашуусунда өлкөдөгү социалдык-экономикалык абалын баса көрсөтүү керек: экономиканын, социалдык коомдук түзүлүштүн түп тамырынан өзгөрүлүшү жана жайылышы, ой пикирлердин, максаттардын ар түрдүүлүгү, жашоо нугунун туруксуздугу жана жаштардын баалуулук багыттарынын чар жайыттуулугу.

Миграциянын кесепеттери муундар аралык түшүнбөстүктүн өсүшүнө, салттуу байланыштын ажырымына жана үй-бүлөлүк мамилелерге терс таасирин тийгизет. Азыркы жаштардын көпчүлүк бөлүгү заманбап социалдык-экономикалык абалга жана жашоо багыттарына даяр эмес. Анткени алар инсан катары калыптануусунда өлкөдөгү абал ишкердүүлүктү, көз карандысыздыкты, жоопкерчиликти ж.б. сапаттарга ээ болуусун шарттайт.

Заманбап жаштардын социалдаштыруудагы бардык механизмдери төмөндөгү топтогу проблемалардын чечилишине байланыштуу:

Социалдык-психологиялык проблемалар жаштардын өзүн өзү андоосун, өзүн өзү актуалдаштыруусун, өзүн өзү бекемдөөсүн жана өзүн өзү өнүктүрүүсүн калыптандыруу. Жаш курак мезгилде социалдаштыруунун бул проблемалары өзгөчө мазмунга ээ болуп аларды чечүүнүн түрдүү ыкмалары келип чыгууда.

Табигый-маданий проблемалар ошондой эле заманбап Кыргызстанда жаштарды социалдаштыруу процессине таасирин тийгизет. Анын мазмуну адамдын денелик жана сексуалдык өнүгүүсүнүн белгилүү бир деңгээлине жетишүүсү менен байланыштуу. Бул проблемалар көбүнчөсү аймактык айырмачылыктарга, денелик жана жыныстык жетилүүнүн тездигиндеги айырмачылыктарга ж.б. тийиштүү.

Социалдаштыруудагы социалдык-маданий проблемалар өзүнүн мазмунунда жаш инсан адамды маданияттын белгилүү бир деңгээлине, билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн бул же тигил жыйындысына үйрөтүүнү көңүлгө алат.

Социалдаштыруудагы социалдык-экономикалык проблемалар өзүнүн мазмунунда жаш инсан адамды коомдогу рыноктук мамилелерди

өнүктүрүүнүн шарттарында маанилүү компетенциялардын белгилүү бир деңгээлине жеткирүүнү көңүлгө алат.

Жогорууда бегиленген социалдаштыруунун проблемалары жана алардын чечилиши ар бир жаш инсан адам үчүн объективдүү зарылдыгы бар экенин айта кетүү керек. Бул проблемаларды жаштар толук аң сезими менен кабыл алганда аларды жемиштүү чечүүгө толук жөндөмдүү, бул үчүн зарыл объективдүү өбөлгөлөр болушу керек. Демек, бул шарттарда жаш адам өздүк өнүгүүсүнүн субъектиси, социалдаштыруунун субъектиси катары эсептелинет.

Экинчи баптын экинчи бөлүгү **"Рыноктук экономикалык шарттарында жаштардын социалдаштыруунун салттуу нуктарынын айырмачылыктары"** – деп аталып жаштардын социалдашуу өзгөчөлүктөрү жана салттуу нуктардын жаңылануусу, ошондой эле рынок экономикалык шарттарында социалдаштыруунун жаны нуктарынын пайда болуусу каралган.

Кыргызстандын түп тамырынан бери өзгөрүлүп жаткан коомчулугунда социалдаштыруу салттык институттары үй-бүлө, билим берүү жана маасалык малымат каражаттар тармагы менен бирге эмгек рыногу, ишкердүүлүк институту, интернет-тармактары ж.б.пайда болду. Белгилеп кетчү жагдай, социалдаштыруунун салттуу нуктарынын өзгөрүлүп жаткан шарттарына жаңы өзгөчөлүктөр таандык. Негизги өзгөчөлүгүнүн бири катары салттуу нуктардын жаңылануусун атасак болот.

Үй-бүлө, социалдашууда социалдык баалуулуктарды укумдан тукумдан берүүчү негизги өкүлү катары маанилүү коомдук эрежелер жыйындысы болуп эсептелинет.

Үй-бүлөлүк байланыштардын ыдырашы убагында маанилүү болгон коомдун баштапкы уюму катары баалуулугун жоготот, ал эми үй-бүлөлүк бакубаттуулук ар бир адам үчүн бекем жана түбөлүктүү баалуулук болуп эсептелинген. Заманбап жашоодо абал түпкүрүнөн өзгөрдү: алгач үй-бүлөнү түзүү бул никеге туруу, ал эми нике - мамлекет тарабынан мыйзамдуу түрдө жөнгө салынган аял менен эркектин мамилеси, алардын бири бирине жана балдарына болгон укуктары жана милдеттери [21]. Заманбап жаштар учун официалдуу никеге туруу маанилуу эмес, мурдагыдай үй-бүлө куруу жаштар үчүн баалуулугун жоготту. Натыйжада, балдардын төрөлүшү азайып никесиз төрөлгөн наристелердин саны көбөйдү жана башка үй-бүлөлүк байланыштардын формасы пайда болду. Ошондой эле, үй-бүлөлүк институттардын негизги маселелеринин бири болуп ажырашуу эсептелинет. Жыл өткөн сайын алардын саны көбөйдү, каттодон өткөн үй-бүлөлөрдүн ар бир үчүнчү ажырашууда [102].

Бүгүнкү күндө билим берүү негизги социалдык институт катары коомдун илимий-техникалык деңгээлин, экономикалык жана маданий өнүгүүнү аныктоочу көрсөткүч болуп саналат.

Экономикалык абал жана билим тармагындагы өнүгүү менен мүмкүнчүлүктөр заманбап жаштарынын социалдашуу процессине эффективдуу таасирин тийгизүүдө. Базар экономикасынын шарттарында билим алуудагы өзгөчөлүктөр жаштарыбыздын келечегине чоң таасирин тийгизип жаштардын калыптануу процессин жана коомчулуктун баалуулугун түптөйт. Билим берүү ар тараптуу болуп, бири бирин толуктап туруу мүмкүнчүлүгүн берет.

Билим социалдаштыруунун институту болуп жаштардын социалдык тажрыйбаны түшүнүүгө, алардын кандайдыр бир социалдык чөйрөсүнө кошулуп кетүүсүнө жол берип атайын компетенцияларды жаратат. Тилекке каршы билим берүү институттарынын функциялары өзгөрүүдө, ал социалдаштыруудагы өзгөрүүлөрдө баса көрүнүп турат, анда жаштардын окууга болгон мамилесинде жана билимдин натыйжалуулугу коомчулук үчүн пайдасы көмүскөдө калууда. Буга далил катары окуу жайлар даярдаган бүтүрүүчүлөрдүн жарымы иш рыногунда жумушсуз калууда.

Жаштардын субмаданияты жайылтылып учурдагы абал татаалдашып жаштардын эң негизги керектөөлөрүн камсыз кылган, мисалы, социалдык жана маданий иденттүүлүгү, коомчулуктун социомаданияты жана инсандын «калыптануу» субмаданияты.

Рыноктук экономикалык мамилелерге өтүү шартында жаштардын социалдаштыруусунда негизи болупөзүн өзүнүктүрүүгө жана социалдык беделин көтөрүүгө багытталган инсандын социомаданий өзгөрүүсү.

Рыноктук экономикасына өтүүнүн шарттарында жаштарды социалдаштыруунун салттуу нуктарынын атайын бөтөнчөлүктөрү менен катар жаштардын калыптануусуна күчтүү таасирин тийгизүүчү, алардын көнүгүсүн түп тамырынан өзгөрүлгөн коомго калыптандыруучу жаңы нуктар пайда болду.

Изилдөөнүн жыйынтыктарын эске алуу менен эмгек рыногу, ишкердик институт заманбап коомдогу социалдаштыруунун жаңы институттары катары экономикалык идентификациялоо планында инсандын мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү менен идеологиялык диктатты жокко чыгарып, салттардан четтөөнү камсыз кылып жаңы идеялардын жана баалуулук багыт алуулардын кенен спектрин түзүүгө көз жеткис мейкиндикти бериши мүмкүн. Бирок жаштарды социалдаштырууга тийиштүү эмгек рыногу жана башка жаңы институттар берчү мүмкүнчүлүктөрдү ишке ашыруу өзүндөгү материалдык ресурстардан көз каранды. Жаштардын көпчүлүгү өздөрүн бизнесте сынап көргүлөрү

келишет, же эч болбоду дегенде экономиканын жекече секторуна жумушка орношууну каалашат. Ошондуктан, белгилеп кетүү керек, жаштардын айрым бир бөлүгүндө мамлекетке, мамлекеттик кызматкерлерге, саясий, финансылык ж.б. ак сөөктөргө (элитага) карата нигилисттик мамиле жашап келет. Жаштардын көптөгөн өкүлдөрү колледжди же ЖОЖду аяктагандан кийин адистиги боюнча иштешпей турган пикирин карманышат жана болочок ишмердүүлүгүнүн бирден-бир критерийи эсебинде кирешенин деңгээлин карашат.

Бул шарттарда эмгек рыногу азыркы учурдун жаштарын социалдаштыруунун жетектөөчү институту катары рыноктук мамилелердин салмактуу социалдык индикаторлорунун бирине айланып отурат. Эмгек рыногунун суроо-талаптуулугу ага болгон суроо-талаптын жана сунуштун бар экендиги менен, ошондой эле бош жумушчу орундарынын болушу менен шартталат, булар жаштарга сунушталышы мүмкүн, анткени алар алгач ирет бул рынокко кирип отурушат, биринчиден, белгилүү бир билим деңгээлине ээ, экинчиден, өзүнүн болочок жумушуна тийиштүү конкреттүү каалоолору бар. Так ушул эмгек рыногу өсүп жаткан муундун бардык сапаттарын: адеп-ахлагын жана иштиктүүлүгүн, алардын маданий ички дүйнөсүн жана кесиптик компетенцияларын текшерүүдөн өткөрөт. Эмгек рыногу социалдык зарыл сапаттары менен жаштардын «камсыздалгандыгынын» булагы болуп отурат, булар рыноктук экономиканын шарттарында суроо-талапка ээ болушат жана акыр аягында сырткы дүйнө менен, өнөктөштөрү менен мүмкүн болчу алака-катыштарын аныктап берет, ошол эле маалда дайыма трансформацияланып туруучу коомдо жана болумуштун туруктуу эмес шарттарында аларда иштей билүүнү калыптандырат, дегинкиси, бул максат коомдун азыркы учурдун жаштарын социалдаштыруу өтүп жаткан бардык институттарынын алдында турат.

Таблица 1 – Социалдык-экономикалык мүнөздөгү актуалдуу проблемаларга жаштардын берген баасы

№	Маселелер	%
1	Коомдогу экономикалык кризис	43,6%
2	Чет өлкөлүк инвестициялардын өлкөнүн экономикасына таасири	27,9%
3	Экономикалык кылмыштуулук	26,1%
4	Көмүскө экономиканын өсүшү	24,6%
5	Билим берүүдөгү сапаттуулуктун төмөндөшү	22,7%
6	Диний экстремизм жана эл аралык террорчулук коркунучу	17,4%
7	Калктын байларга жана кедейлерге бөлүнүүсү	14,6%
8	Миграциялык процесстер	12,6%
9	Бийлик жаштар маселесине көңүлкоштугу	10,5%
10	Чет өлкөлүк компаниялардын ишмердүүлүгү	10,3%

11	Адамдын укуктарынын жана эркиндиктеринин бузулушу	8,9%
14	Жооп бере албайм	8,5%
15	Башка жооп	4,2%

Социалдыштыруунун инновациялык жана эң маанилуу нуктарынын бири "онлайн" тартибинде жаңы «Таза коом» санариптик трансформация программасын кабыл алуу. Кыргызстандын туруктуу өнүгүүсүнө ааламдашуу маалыматтык мейкиндиги жаштардын социалдашуусуна олуттуу таасирин тийгизет.

Массалык коммуникациянын маалыматы жана бардык маалыматтын түрүн камтыган, жаңы технологиялардын (мультимедиа, коммуникациянын аудиовизуалдык каражаттары) жардамы менен түзүлгөн каражаттары жаштарды социалдаштыруусунда эң бир маанилүү агенттеринен болуп калышты. Алар белгилүү бир үлгүлөрдү, жүрүм-турумдун стилдерин жана нормаларын таркатышат жана кеңири түшүндүрүү менен жайылтышат, умтулуу зарылдыгы бар реалдуулуктун образын массалык аң-сезимге синдиришет.

«Классташтар», «Instagram», «Facebook», «Whatsapp» ж.б. сыяктуу көптөгөн заманбап социалдык тармактар жаңы типтеги маалыматтык талаа болуп келүү менен бирге жаш муундун социалдык жашоосунун бардык чөйрөсүнө тереңдеп сиңип жатат. Баарыдан мурда алар жаштардын ар түрдүү социалдаштыруу институттарындагы социалдаштыруучулук процесстерге өз таасирлерин көрсөтүшүүдө.

Экинчи баптын үчүнчү бөлүмү – **"Кыргызстандагы жаштардын социалдаштыруудагы өзгөчөлүк фактору жана көрсөткүчтөрү"** деп аталып, социалдаштыруунун негизги факторлору жана көрсөткүчтөрү чагылдырылган.

Саясат, экономика чөйрөсүндөгү өзгөрүлүп жаткан шарттар рыноктук экономиканын шарттарында жаштарды социалдаштыруу процессине таасирин көрсөтүүчү факторлордун теориялык аспектилерин карап чыгууну шарттайт жана ар түрдүү айкалыштарда каралат. Алардын бири – жаш муундун өкүлүн социалдаштырууга таасир этүүчү макро-, мезо- жана микрофакторлорду таап чыгуу.

Макрофакторлор – бул баарыдан мурда коом, мамлекет, анын социалдык институттары, массалык маалымат каражаттары.

Мезофакторлорго кеңири пландагы инсандын социумун түзгөндөр: элдүү пункттун тиби (аймак, шаар, кыштак), ал тийиштүү болгон (же өзүн тийиштүү деп эсептеген) этнос, жергиликтүү массалык маалымат каражаттары, жаш адам иштеген же окуган ишкана, окуу жай жана дин киргизилет.

Жаштардын социалдаштыруу процессине таасирин тийгизген жаштардын айлана чөйрөсүндөгү микрофакторлорго төмөнкүлөр кирет:

үй-бүлө, туугандар, дос-курбулар, бирге окугандар жана башка социалдык түзүлүштөр.

Жаштардын социалдаштыруусуна макро жана мезофакторлор таасирин тийгизгендей эле түздөн түз микрофактор аркылуу болот. Массалык маалымат каражаттардан алынган маалыматтар социалдаштыруунун процесстерине өзгөрүүсүз түздөн түз таасирин тийгизет. Ошону менен бирге, маалыматтарды пайдалануу конкреттуу социумдардын тармактары жана социалдаштыруунун агенттери аркылуу тарайт, башкача айтканда маалыматтардын мазмуну адамдардын баарлашуу чөйрөсүнөн көз каранды. Жаштарды социалдаштыруу баскычтарында адамдардын чөйрөсү өзгөрүп турганы менен социалдаштыруудагы агенттеринин негизги "данеги" көп жылдар бою кала берүүсү түшүнүктүү. Ал, биринчи учурда, үй-бүлөлүк чөйрө: ата-эне, аялы (күйөсү), балдары, байкелери (эжелери), ошондой эле достору, жумуштагы бирге окуган же иштешкен адамдар.

Жогоруда айтылгандар бизге рыноктук экономикасынын шарттарында жаштарды социалдаштырууда белгилүү бир таасирин тийгизүүчү факторлорду бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берет, атап айтканда:

1) коомдук-экономикалык мамилелерди гумандаштырууда жаранга конкреттүү талаптарды коюу: өнүгүп келаткан коомго билимдүү, адеп-ахлактуу, табышкер адамдар керек, алар тандап алуу кырдаалдарда жоопкерчиликтүү чечимге келишип, мүмкүн болуучу жыйынтыктарды алдын ала белгилешип, аларды өз алдынча кабылдай алышып, ыкчам аракеттенүүсү, динамизми, конструктивдүүлүгү менен айырмаланышып, кызматташууга жөндөмдүү, өлкөнүн тагдыры үчүн өнүккөн жоопкерчилигине ээ;

2) жалпысынан коомдун таасири жана андагы орун алган баалуулук түшүнүктөр, моралдык-психологиялык руху, социалдык институттардын максатка багытталган таасир этүүсү, алардын ичинде билим берүүчүлүк мекемелеринин жаш адамды инсан катары калыптанышын башкарган эң бир маанилүү түзүмдөрү;

3) түздөн-түз курчап турган микрочөйрөнүн таасири, мында конкреттүү жаш адамды социалдаштырууга олуттуу таасир көрсөтүүчү материалдык, руханий жана жекече факторлордун кайталангыс комплексин түзүүчү жалпы шарттары;

4) жаш адамдын турмуштук жоболорун түзүүгө карата үй-бүлөнүн, коомдун маданий салттарынын, окуу-тарбиялык процессти уюштуруунун сапатынын, формалдык жана формалдык эмес бирикмелердин ишмердүүлүгүнүн таасири менен катар маалыматтык чөйрөнүн ролун күчөтүү;

5) окуу-методикалык адабияттарда жана ММКда ар кыл түрдүү окуяларды жана тенденцияларды, көз караштардын эволюцияларын баалоодогу карама-каршылык;

6) социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн ылдамдыгы жаштардын көндүм мүмкүнчүлүктөрүнөн алдыга озуусу, натыйжада инсандын максаттык жоболорунда макулдашпагандык орун ээлеши.

Жалпысынан алганда, биздин изилдөөнүн натыйжаларынын жыйынтыктары жаштардын биздин өлкөнүн экономикасын ыкчам өнүктүрүү зарылдыгын массалык андап түшүнүүлөрү алдын ала көрүнүп калганын бекемдөөгө бизге мүмкүндүк берет. Ал эми, «Жаштардын социалдык жашоосунун сапаттык мүнөзүнө кандай факторлор таасирин тийгизет?» – деген суроого респонденттердин 78,6% экономиканы ыкчам өнүктүрүү, сапаттуу билим берүү, заманбап технологияны билүү, алдыңкы тажрыйбаларга жана практикаларга ээ болуу сыяктуу факторлорду белгилеп кетишти.

Көптөгөн респонденттер рыноктук экономиканы өнүктүрүүнүн шарттарында өздөрү үчүн маанилүү, артыкчылыктуу инсандык сапаттар эсебинде социалдык жигердүүлүк, жигердүү жарандык позициясын белгилешти. Мында, респонденттердин 47,8% үчүн рыноктук экономиканын өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу максатында укуктук жана экономикалык маданияттын зарылдыгын белгилешет, ал эми экономиканын абалынын маанилүүлүгүнө болгону 27% кошулду.

Изилдөөнүн жыйынтыктары көрсөтүп тургандай, заманбап социалдык-экономикалык шартында жаштардын социалдашуу тартибинин негизги көрсөткүчтөрү аныкталды:

1. Активдүү жарандык көз караш.
2. Өлкөнүн экономикасын өнүктүрүүгө карата аң-сезимдүү мамиле.
3. Социалдык-экономикалык мүнөздөгү проблемаларды чечүүгө карата кызыгуу жана даяр болуу.
4. Укуктук жана экономикалык маданияттын болушу.
5. Сапаттуу билимге умтулуу.
6. Социалдык-экономикалык жигердүүлүк.

Демек, аткарылган изилдөөнүн жыйынтыгы төмөндөгү ойду тастыктайт: рынок экономикасынын шарттарында жаш адамды социалдаштыруу өтө татаал, көп кырдуу маселе. Ал ар кандай кырдаалдарда, көп түркүн шарттардын таасиринин аркасында гана заманбап коомдун мүчөлөрүн, жаштарын өнүктүрүп, өстүрүп, калыптандыра турган процесс.

Учунчу бап «**Рыноктук экономиканын шарттарында жаштардын социалдашуусунун социологиялык талдоо жыйынтыктары**» - деп аталып өзүнө эки бөлүмдү камтып, анда жаштарды социалдаштыруу

процессинин баштапкы абалы ачылып берилди жана рыноктук экономиканын шарттарында жаштарды социалдаштыруу факторлорун ишке ашыруу боюнча натыйжалардын талдоосу чагылдырылган.

Биринчи бөлүк **"Жаштарды социалдаштыруунун баштапкы абалы"** жөнүндө болуп рыноктук экономикалык шартындагы жаштардын социалдаштыруу процесстериндеги алгачкы абалы талданып көрсөтүлгөн. Анда, көпчүлүк жаштардын инсандык-маанилүү багыттары жөнгө салынган эмес, себеби алар паракорчулук, жумушсуздук, коомдун өнүгүүсүндөгү экономикалык алсыздык маселелери менен коштолот. «Жаштардын социалдаштыруусундагы экономикалык өзгөчөлүктөр» – деп аталган (№2) Анкетанын жыйынтыгы көрсөтүп тургандай, жаштар өлкөнүн социалдык-экономикалык абалын көтөрүүгө дээрлик маани беришпейт, анткени ал өнүгүүнүн фундаменталдуу фактору.

Социалдаштыруунун жыйынтыктарын иликтөөнүн болжомосунда социалдык баалуулук менен кесиптик бедел байланыштарынын керектигин айтып кетүү ылайыктуу. Бүгүнкү күндө жаштар арасында өтө курч көйгөйлөрдүн бири - жумушсуздук жана тышкы миграция. Жумушсуздуктун кесепетинен жаштардын көпчүлүк бөлүгү башка мамлекеттерге иштеп кетүүгө аргасыз. Кээ бир изилдөөнүн маалыматтарында жаштардын көпчүлүк бөлүгү чет жактан билим алууга же убактылуу иштеп келүүгө аракет кылышат. Бирок, жаштар материалдык абалын жакшыртуу максатында убактылуу гана акча табууну көздөп кетип жаткандыгын айта кетпесек болбойт, себеби келечекте алар өз өлкөсүнө кайтып келүүнү көздөшөт. Изилдөө көрсөткөндөй жаштардын жумушсуздугу өз кесиби менен жумушка орношуу кыйынчылыктары – 33%, кийинки көйгөйдүн катарына тажрыйбанын керектиги белгиленет, алар 31% түздү, ал эми керектүү тааныштардын жоктугун 23% – респонденттер белгилеп кетишти, калган 19% – өзүнө болгон ишенимдигинин жоктугу жана баарлашууну билбегендик менен тастыкташат.

Жалпысынан, көптөгөн тоскоолдуктарга карабастан жаштар ийгиликке умтулууда, алардын жашоого болгон демилгеси позитивдүү жана өлкөсүн өнүктүрүүгө салым кошууга даяр. Сурамжылоодо көрүнүп тургандай респонденттердин 62% жакынкы эки жыл аралыгында өздөрүнүн социалдык абалын жакшыртууну көздөшөт, ал эми 18% – респонденттер тескеринче өздөрүнүн социалдык абалын жакшыртууну көздөшпөйт, калган 20% – респонденттер бул суроого жооп берген эмес.

Үчүнчү баптын экинчи бөлүмү **"Жаштардын социалдаштыруу жыйынтыктарын ишке ашыруу факторлорун талдоо"** - деп аталып социологиялык иликтөөнүн жыйынтыктары берилген, анда жаштардын

социалдык маанайына таасирин тийгизген өлкөдөгү социалдык - экономикалык абалдан келип чыккан баардык актуалдуу маселелер каралган.

Рыноктук экономикалык шарттарында жаштардын социалдаштыруу маселелерине кызыгуу төмөнкү себептер менен түшүндүрүлөт: биринчи маселе катары салттык социалдаштыруунун түп тамырынан өзгөрүүлөргө дуушар болуусу, анда үй-бүлө, ММК, билим берүү тармагы, дин жана башка жаңы эмгек рыногунун пайда болуусу, ишкердүүлүк, социалдык тармактар ж.б. жаштардын сапаттуу өнүгүүсүнө таасирин тийгизет.

Экинчиден, коомдун өнүгүүсүндөгү саясий, социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр жана рынок экономикасындагы абал жаштардын бул багыттагы түшүнүктөрүнө таасирин тийгизет, алар социумдун конкреттүү өнүгүү баскычы менен биргеликте болот.

Үчүнчүдөн, жаштардын социалдаштыруудагы негизги кыймылдаткыч күчтөрүнүн коомчулукка анын өнүгүү мүмкүнчүлүгүнө жана келечегин айтсак болот. Түзүлүштүн негизги кыймылдаткыч күчтөрүн эске алуу менен коомдогу жаштардын саясий жана социалдык-экономикалык багыттагы проблемаларын чечилишин көздөп кийинки суроого жооп алуу мүмкүн: "Коомчулукту келечекте эмне күтөт: өркүндөө же артка кетүү, өнүгүү же кыйроо?".

Төртүнчүдөн, баштапкы көрсөткүчтөрдүн түзүлүшү жаштардын социалдаштыруу мүмкүнчүлүктөрүнө сырткы себептердин таасиринен эмес коомдогу социалдык институттардын ичинде калыптанат.

Демек, жаштардын социалдаштыруусуна таасирин тийгизген маанилүү кыймылдаткыч күчтөрүнүн көйгөйлөрүн иликтөө, саясий жана социалдык-экономикалык багыттарын аныктоо, ал коомдогу мүчөлөрдүн жана анын ичинде жаштардын жүрүм-турумун жана социалдык түзүлүштүн бүтүндүгүн камсыздайт.

Жогоруда айтылгандардын баарын жыйынтыктап кетсек рыноктук экономиканын шарттарында Кыргызстанда болуп жаткан өзгөрүүлөр, азыркы учурдун жаштарын социалдаштыруу процессине ар тараптуу таасирлерин тийгизишти.

Иштеги баштапкы негиздин жана анализдин бирдиги болуп, бир тарабынан, салттуу жана инновациялык факторлордун базасында жүзөгө ашырылуучу социалдык-экономикалык багыт алуунун процесси, экинчи тарабынан, түрү өзгөртүлгөн баалуулуктарга, өзүн алып жүрүүнүн нормаларына, стандарттарына, социалдык тажрыйбага карата ылайыкташуу процесси катары келүүчү «рыноктук экономиканын шарттарында жаштарды социалдаштыруу» түшүнүгү эсептелинет.

Кыргызстандык жаштарды заманбап социалдаштырууну объективдүү татаалдаштыруу – бул жаш муундун ар бир өкүлүнүн кыйла татаал жана

чыгармачылык жекеликтигин түзүп калыптандыруу үчүн жолду камсыз кылуучу оң социалдык процесс. Демек, экономика канчалык ыкчам өнүгө турган болсо, процесстер ошончолук динамикалуу жана социалдаштыруунун натыйжалары оң жана бир жактуу болот.

ЖЫЙЫНТЫКТАР

Кыргызстандын заманбап жаштары дуушар болгон өзгөрүү процесстери жана теоретикалык-социологиялык талдоонун натыйжаларын аныктоо, ошондой эле диссертацияга коюлган милдеттерди аткаруу төмөнкү жыйынтыктар менен коштолду:

1. Илимий изденүү жаштардын социалдашуу жүрүмүнө арналган, ал коомдун тирегин өзгөрткөн саясий абал, экономиканын рыноктук мамилелери, үй-бүлөдөгү институционалдык өзгөрүүлөр жана билим тармагындагы жаңылануулар менен шартталат, өз учурунда мындай жагдайлар жаштардын ийгиликтүү социалдашуусуна чоң таасирин тийгизет, ошону менен бирге жаштар өзүн өзү таануусуна жана өзүнүн ордун билүүсүнө социалдык-экономикалык шарттарында заманбап теоретикалык иликтөөнү талап кылуусунда жана бул багыттагы керектүү практикалык чечимдерди кабыл алуусунда.

2. Теоретикалык изилдөөдөнүн негизинде социология илиминдеги мамилелер жалпыланып иликтөөгө алынган, анда жаштардын социалдашуу негиздеринин түшүнүктөрү жана келип чыгуусуна баа берип заманбап рыноктук мамилелер шарттарында маселени түшүнүү каралган.

3. Социалдаштыруунун объектиси жана субъектиси катары жаштар алынат, анда социалдык ыңгайланышуудан келип чыккан кесиптик баалоосунун бедел, жумушсуздуктун көбөйүүсү, диний аң сезимдин күчөшү жана бул багыттагы каражаттардын таркалышы көрсөтүлөт, ошондой эле коомдогу социалдык түзүлүштөрдү изилдөө жаатындагы жаштардын социалдашуусун иликтөөдө негизги фактор катары алынган. Азыркы жаштардын социалдаштыруу процесстери өзүн өзү таануу нугунда өтөт, ага өлкөдөгү саясий өзгөрүүлөр, коомдогу нормативдик-баалуулук системасындагы өзгөрүүлөр, социалдаштыруунун жаңычылык жолдору жана социалдык-жаңыланган салттагы аралашуусу кирет.

5. Коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр жана жаштардын баалуулук кызыкчылыктарынын алмашуусу, жарандык социумдун өнүктүрүүсү менен бирге учурдагы жаштардын жашоого болгон максаттарынын калыптануусуна түрткү берипкоомдогу жаштар социалдык-демографиялык топ катары берилет.

5. Социалдашуунун жаңы жолдорунун келип чыгуусу жана салттуулуктун түп тамырынан өзгөрүүсү көпчүлүк жаштардын жашоого болгон көз караштарынын өзгөрүүсүнө инсан катары өзүн өзү таанып билүүсүнө алып келди, ошону менен бирге заманбап жаштары үчүн чарбалык активдүүлүк, ишкердүүлүк, бөтөнчө ой жүгүртүү, ишкердүүлүктөгү демилгечилик жана бизнестеги тобокелдик сапаттары күч алууда.

6. Кыргызстандагы жаштардын сапаттуу социалдашуусуна экономикадагы рыноктук мамилелердеги оң таасирин тийгизүүчү себептер каралган, андагы түрдүү социологиялык көз караштар салыштырылып жеке эмпирикалык изилдөөнүн негизинде жаштардын социалдашуу өзгөчөлүктөрү аныкталган.

СУНУШТАР

Изилдөөнүн жыйынтыктарына ылайык төмөнкү сунуштар иштелип чыккан:

1. Жаштар менен максаттуу иштешүүгө мүмкүнчүлүктөр түзүлгөн, ал гана эмес пландаштырууну жүзөгө ашырууда автор тарабынан жүргүзүлгөн эмпирикалык изилдөөлөрдү колдонуу зарыл, мамлекеттик жаштар саясатын кабыл алууда ырааттуулук тартиби сакталса Кыргызстандагы жаш өзгөчөлүгү менен айырмаланган ушул топтун социалдык-экономикалык жагдайдын оңолуусуна түрткү бермек.

2. Изилдөөнүн жыйынтыктары экономиканын рынок мамилелериндеги Кыргызстандык жаштардын максаттары жана багыттарынын калыптануусу менен бирге социалдаштыруунун сапаттуулугун өнүктүрүү ирээтинде жаштарды заманбап коомдун социалдык-демографиялык топ катары кароо, ошондой эле тийиштүү мыйзам ченемдерин иштеп чыгуу. Жаштар заманбап саясаттын объектиси катары кабыл алынбастан толук кандуу жашоонун субъектиси болуусу абзел. Бул маселе абдан маанилүү, жаштар көбүнесе социалдык коомчулук катары каралбайт, анткени ал өзгөчөлөнгөн көз караштары, абалы жана орду менен социалдык катмарларга бөлүнүүгө дуушар болот.

3. Жаштар саясатын иштеп чыгууда же жаңы нуктагы (Жаштар кеңешинин тобу, Жаш-өспүрүм коомдук бирикме, Кыргызстандагы жаштар уюмдарынын бирикмелери, Кыргыз Республикасынын жаштар парламенти ж.б.) республикалык мааниге ээ болгон жаштардын ар түрдүү бирикмелерин түзүүдө рыноктук экономика шарттарында өтүүчү Кыргызстандык жаштардын социалдаштыруу маселеси жөнүндөгү социологиялык изилдөөнүн жыйынтыктарын эске алуу керек.

4. Бирдиктүү ыкмалардын ырааттуулугун жаратуу, анда заманбап жаштарынын социалдаштыруу чөйрөсүндөгү аракеттери жана кадамдары, ал борбордук мүчөлөрдүн деңгээлиндеги регионалдык жооптуулук тигил же бул иш-аракеттердин жөндүүлүгүн субъективдүү көз караштын таасири астында түшүнүү.

5. Рыноктук экономика шарттарында Кыргызстандык жаштардын социалдашуу тартибинин сапаттуу калыптануусуна түрткү берүү, мамлекеттик жаштар саясатын жүзөгө ашыруу жаатындагы абалды мыктылантуу максатында азыркы жаштардын социалдашуусундагы көп деңгээлдик үлгүсүн эске алуу, ал коомдун өзгөрүү процесстерине байланыштуу, андыктан жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан жүргүзүлгөн жаштар саясатын алып баруудагы иш аракеттеринин абруюн көтөрүү.

ЖАРЫК КӨРГӨН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

диссертациянын темасы боюнча:

1. Жолдошева, А.Ш. Этносоциальные процессы общества и их отражения на социализацию личности студент [Текст] А.Ш. Жолдошева // Вестник КНУ им. Ж.Баласагына Серия 1, вып. 1. Бишкек, 2009. Стр.65-68.

2. Жолдошева, А.Ш. Информационные технологии и проблемы социализации молодежи [Текст] А.Ш. Жолдошева // Вестник КНУ им. Ж.Баласагына Серия 5, вып. 2. Бишкек, 2009. Стр.302-305.

3. Жолдошева, А.Ш. Патриотизм и его отражение в социализации молодежи [Текст] А.Ш. Жолдошева // Материалы конференции молодых ученых посвящ. 80-летию Ч.Айтматова. Бишкек, 2009. стр. 132-135.

4. Жолдошева, А.Ш. Тенденции развития образования и их влияние на социализацию личности студента [Текст] А.Ш. Жолдошева // Вестник КНУ им. Ж.Баласагына Серия 5, вып.4. Бишкек, 2010. стр.387-390.

5. Жолдошева, А.Ш. Влияние СМИ на социализацию студенческой молодежи [Текст] А.Ш. Жолдошева // Вестник КНУ им. Ж.Баласагына Спец. вып., Бишкек, 2011. Стр. 302-305.

6. Жолдошева, А.Ш. Средства массовой коммуникации, их воздействие и роль на процесс социализации современной молодежи [Текст] А.Ш.Жолдошева // В мире образования, №2, - С. 12-13 г. Алматы, 2013

7. Жолдошева, А.Ш. Социализация личности студента путем саморазвития и самореализации в период обучения в вузе [Текст] А.Ш.Жолдошева // Кайнар, Каз ГУ им. Абая, 2013. Стр. 82-85.

8. Жолдошева, А.Ш. Основные факторы социализации современной молодежи условиях рыночных отношений. Вестник КНУ им. Ж.Баласагына Выпуск 1. Бишкек, 2013, С.123-131

9. Жолдошева, А.Ш. Ценностные ориентации и их влияние на социализацию молодежи [Текст] А.Ш. Жолдошева // Вестник КНУ им. Ж.Баласагына Выпуск 2, Бишкек, 2014,Стр.104-107.

10. Жолдошева, А.Ш. Государственная молодежная политика КР и новые каналы социализации современной молодежи [Текст] А.Ш. Жолдошева // Вестник КНУ им. Ж.Баласагына Выпуск 4, Бишкек, 2014,Стр.140-145.

11. Жолдошева, А.Ш. Особенности личностной идентичности у подростков [Текст] А.Ш. Жолдошева // Вестник КНУ им. Ж.Баласагына Выпуск 2, Бишкек, 2015,Стр.326-331.

12. Жолдошева, А.Ш. Специфика и особенности традиционных и новых каналов социализации молодежи в условиях рыночной экономики [Текст] А.Ш.Жолдошева // Научная дискуссия: ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ, ПОЛИТОЛОГИИ, ФИЛОСОФИИ, ИСТОРИИ, №9-10(38). Интернаука –РИНЦ, Москва.- 2015, стр. 54-59.

13. Жолдошева, А.Ш. Оведущем канале социализации молодежи в условиях рыночной экономики [Текст] А.Ш.Жолдошева // Научная дискуссия: ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ, ПОЛИТОЛОГИИ, ФИЛОСОФИИ, ИСТОРИИ, № 11 (39). Интернаука –РИНЦ - Москва.- 2015, стр.63-69.

14. Жолдошева, А.Ш. Институт предпринимательства как важнейший фактор социализации современной молодежи [Текст] А.Ш. Жолдошева //Вестник КНУ им. Ж.Баласагына Выпуск 2, Бишкек, 2015,Стр.189-194.

15. Жолдошева, А. Роль молодежи Кыргызстана в развитии предпринимательской деятельности [Текст] А.Ш.Жолдошева // Вестник КНУ им. Ж.Баласагына, Бишкек, 2016,Стр.189-194.

Жолдошева Асель Шарипжановнанын “Рыноктук экономикасынын шарттында Кыргызстандын жаштарын социалдашуусу” аттуу темадагы 22.00.04 – социалдык түзүлүш, социалдык институттар жана процесстер адистиги боюнча социология илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алууга жазылган диссертациясына

РЕЗЮМЕ

Түйүндүү сөздөр: эмгек рыногу, ишкердик институту, социалдаштыруу, Кыргызстандын жаштары, салттуу каналдар, жаңы тармактар, социалдык институттар.

Изилдөөнүн объектиси: 15 жаштан 28 жашка чыккан Кыргызстандын азыркы жаштары, коомдун өзүнчө социалдык-демографиялык топ катары.

Изилдөөнүн предмети: жаштардын социалдаштыруу процесси рыноктук экономикасы шарттарында.

Изилдөөнүн максаты: өлкөдөгү демографиялык кырдаалды эске алуу менен рыноктук мамилелердин калыптануу шартындагы азыркы коомдогу социалдык-демографиялык топ катары Кыргызстан жаштарынын социалдашуу өзгөчөлүктөрүн талдоо.

Диссертациянын методологиялык негизин – жаштардын социалдашуусу жөнүндө чет элдик жана ата мекендик окумуштуулардын эмгектеринде чагылдырылган ой пикирлер жана көз караштардын жыйындысын түздү, анда жаштардын саясий жана экономикалык нуктагы маселелери, жаштардын баалуулуктары ошондой эле аларды изилдөөдөгү социологиялык өзгөчө ыкмаларын камтыган диссертациянын методикалык жана теоретикалык-методологиялык негизи берилген. Эмпирикалык маалыматтарды чогултууда жана даярдоодо анкеталык сурамжылоо жүргүзүлгөн, ошондой эле алынган маалыматтар жалпыланып талдоого алынган, аларга социологиялык түшүнүк берилген.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: заманбап жаштарынын социалдашуусуна болгон жаңычылдык процесстери жана таасирдүү себептери каралган, ошондой эле каада салттарды шарттоочу Кыргызстан жаштарынын социалдашуу маселелерине жана мазмунуна теоретикалык-методологиялык негиздерине талдоо жүргүзүлгөн, анда Кыргызстандагы азыркы жаштардын баалуулук түшүнүктөрү, социалдаштыруу механизми жана себептери иликтенген.

Колдонуу орду: иликтөөнүн негизинде алынган маалыматтар келечекте социалдык мамилелердеги жалпы көз караштарды иштеп чыгууда, жаштар менен иштешүүдө социалдык жаңыланууну түзүүдө жана заманбап системасын реформалоо аракеттеринде колдонсо болот.

Диссертациялык иштин өзүнчө жоболорун социология, социалдык иш жана педагогика адистерин даярдоочу жогорку окуу жайларында колдонууга мүмкүн болгон атайын курстарды камтыйт: «Инсан социологиясы», «Жаштар социологиясы», «Билим социологиясы», «Коомдун кубулгу шарттарындагы жаштардын социалдаштыруу маселелери».

РЕЗЮМЕ

диссертации Жолдошевой Асель Шарипжановны на тему: «Социализация молодежи Кыргызстана в условиях рыночной экономики» на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.04 – социальная структура, социальные институты и процессы

Ключевые слова: рынок труда, институт предпринимательства, социализация, молодежь Кыргызстана, традиционные каналы, новые каналы, социальные институты.

Объектом исследования является современная молодежь Кыргызстана как отдельная социально-демографическая группа общества, в возрасте от 15 до 28 лет.

Предмет исследования: процесс социализации молодежи в условиях рыночной экономики.

Цель исследования: анализ специфики и особенностей социализации молодежи Кыргызстана как социально-демографической группы в современном обществе, когда последнее находится в условиях становления рыночных отношений с учетом демографической ситуации в стране.

Методологическая основа диссертации – методической и теоретико-методологической основой диссертации является идеи и концепции, изложенные в работах зарубежных и отечественных исследователей по вопросам социализации молодежи, в частности, по вопросам политических и экономических ориентаций и ценностей молодого поколения, а также специфика социологических подходов к изучению молодежи. При сборе и обработке эмпирического материала были использованы анкетирование и обобщенный анализ полученных данных, дана социологическая интерпретация полученных результатов.

Научная новизна исследования: проанализированы основные теоретико-методологические концепции социализации современной молодежи, содержание и сущность проблемы социализации молодежи Кыргызстана с учетом влияния традиций и инноваций на названный процесс, проведен анализ факторов, влияющих на процесс протекания, а также изучены ценностных ориентаций современной молодежи и исследованы традиционные и новые каналы и механизмы социализации молодежи Кыргызстана.

Область применения: данные полученные в ходе исследования, в перспективе могут быть полезны при разработке концепции социальных отношений в целом, при проектировании социальных инноваций в процессе реформирования современных систем по работе с молодежью.

Отдельные положения диссертационной работы могут быть использованы в вузах, готовящих социологов и специалистов по социальной работе и педагогике в проведение таких спецкурсов как «Социология личности», «Социология молодежи», «Социология образования», «Проблемы социализации молодежи в условиях трансформации общества».

SUMMARY

of Asel Sharipjanovna Zholdosheva dissertation on the topic: "Socialization of young people of Kyrgyzstan in the conditions of market economy" in support of candidature for a sociological sciences on the speciality 22.00.04 – social structure, social institutions and processes.

Key words: labor market, business institute, socialization, young people of Kyrgyzstan, traditional channels, new channels, social institutions.

Research object: the modern young people of Kyrgyzstan as the separate socio-demographic group of society, in the age from 15 to 28.

Research subject: the process of socialization of young people under the conditions of market economy.

Aim of the research: analysis of specificity and features of young people of Kyrgyzstan socialization as socio-demographic group in modern society, when the last one is under the conditions of establishment the market relations considering the demographic situation in the country.

Methodological background of dissertation – methodological and theoretical and methodological backgrounds of dissertation are the ideas and concepts, stated in the works of foreign and native researches concerning socialization of young people issues, particularly, concerning political and economic orientations and values of young generation issues, and also the specificity of sociological approaches to study by the young people. While collection and processing the empiric material, questionnaire and generalized data analysis were used; sociological interpretation of the obtained results was given.

Scientific novelty of the research: the main theoretical and methodological concepts of socialization of modern young people, the content and the matter of the young people of Kyrgyzstan socialization problem considering the influence of traditions and innovations on this process were analyzed, factors analysis, influencing the process were made, and also the value orientations of modern young people was studied and the traditional and new channels and mechanisms of young people of Kyrgyzstan socialization were examined.

Area of use: the data obtained during the research in future can be useful in developing the concept of social relations in whole, in designing of social innovations in the process of reforming of modern systems for work with young people.

Separate regulations of this thesis research can be used in universities, preparing the sociologists, social work and pedagogic specialists in conducting such special courses as: "Personal Sociology", "Young people Sociology", "Education Sociology", and "Problems of Socialization of Young people in the Conditions of Society transformation".